

Demidowicz, Tomasz

"Międzyrzecz Podlaski. Dzieje miasta i okolic", Józef Geresz, Biała Podlaska-Międzyrzecz Podlaski 1995 : [recenzja]

Szkice Podlaskie 6, 151-155

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Geresz, Międzyrzec Podlaski. Dzieje miasta i okolic, Biała Podlaska — Międzyrzec Podlaski 1995, ss. 426, ilustr. 159, plany 4, aneks 1.

Dzieje Międzyrzecza Podlaskiego, znaczącego ośrodka handlowego w okresie staropolskim i nowożytnym na Podlasiu, prezentowane i popularyzowane na łamach ukazującego się od 1969 r. „Rocznika Międzyrzeckiego”, doczekały się nowego ujęcia monograficznego. Autorem, który podjął tę śmiałą próbę i doprowadził do wydania tak potrzebnej pozycji, jest Józef Geresz, nauczyciel, miłośnik i badacz dziejów Podlasia.

Praca składa się z trzydziestu rozdziałów (w sposób nie zawsze uzasadniony wyodrębnionych) poprzedzona wstępem, ale bez próby podsumowania, zamknięta zestawieniem bibliograficznym, wykazem źródeł ilustracji i indeksem nazwisk. Nie ma jednak charakteru kompendium i przystępnego zarysu, jak chce autor (s. 4). Wbrew jego zamiarowi opracowanie to jest monografią miasta zbyt szczegółową i obszerną, z szeregiem wtrąceń, by stać się przystępnym, niemal kieszonkowym ujęciem. Autor, wychodząc od omówienia położenia geograficzno-topograficznego, genezy miasta, opisuje w szeregu rozdziałów czasy staropolskie i nowożytne, a kończy na dniu dzisiejszym.

Pierwsze trzy krótkie rozdziały, traktujące o położeniu, genezie i prehistorii miasta, należy uznać za wstępne (s. 9–17). Pierwszy z zasadniczych rozdziałów, zatytułowany *Najstarsze dzieje osady* (s. 19–22), ma charakter ogólny, a czytelnik po jego lekturze nie zostaje przekonany o istnieniu wcześniejszego ośrodka osadniczego, który znajdował się na miejscu późniejszej osady, udokumentowanej źródłowo w końcu XIV w. W kolejnym rozdziale *Początki miasta* (s. 23–30), jakkolwiek słusznie zaakcentowane zostało znaczenie pierwszej wzmianki o Międzyrzeczu z 1390 r., a następnie władaniu włością międzyrzecką przez Mikołaja Nassutę i jego syna Jana Nasutowicza dla początków miasta, to ukazanie procesu lokacji nie wypadło przekonująco. Lepiej został zaprezentowany Międzyrzec Podlaski w rozdziale *Rozwój miasta w wieku XVI* (s. 31–41). Czytelnik zapoznaje się z losami miasta w pomyślnym jego okresie, z inicjatywami podejmowanymi przez Jana Zabrzezińskiego i jego syna Jana, mającymi na celu poprawienie funkcjonowania Międzyrzecza. Następnie dowiaduje się, że kolejnymi właścicielami miasta byli tak możni panowie ówczesnej Rzeczypospolitej, jak Stefan ks. Zbarski czy Lew Sapieha. W II połowie XVI w. Międzyrzec jawi się jako znaczący ośrodek miejski w ziemi brzeskiej W. Ks. Litewskiego o charakterze rolniczo-handlowym, posiadający ponad 200 włók „pod sobą”. Na całość organizmu miejskiego składało się Stare Miasto z rynkiem w centrum, usytuowanym przy nim ratuszem z wagą, postrzygalnią sukna,

więzieniem, jatkami i kramami, murowanym kościołem rzymskokatolickim pw. Św. Mikołaja z zabudowaniami probostwa, przytułkiem i szkołą. Na tymże Starym Mieście były też: cerkiew prawosławna pw. Św. Mikołaja z zabudowaniami popowskimi, synagoga z domem rabina, łaźnią i szkołą oraz zabudowania wójtostwa międzyrzeckiego. Drugą część Międzyrzeca stanowiło Nowe Miasto — także z rynkiem w centrum, z kościołem rzymskokatolickim pw. Św. Jakuba, z przytułkiem dla ubogich i drugą cerkwią prawosławną pw. Św. Piotra i Pawła Apostołów, wzniesioną początkowo na placu pod zamkiem, a w 1583 r. przeniesioną i usytuowaną przy Nowym Rynku. Międzyrzec miał charakter miasta wielowyznaniowego, z parafią rzymskokatolicką, prawosławną i kahałem. Miasto stanowiło centrum pokaźnych dóbr, sąsiadujących z gruntami należącymi do dwu zamków.

Dobra sytuacja miasta trwała także przez pierwsze półwiecze XVII w. Autor, pisząc o tym okresie w oddzielnym rozdziale zatytułowanym *Miasto w I poł. XVII wieku* (s. 43–53), słusznie podkreśla zasługi dla miasta kolejnych właścicieli: Gabriela Tęczyńskiego i Jana Mikołaja Daniłowicza. Przypomina wiele ciekawych epizodów z dziejów Międzyrzeca, w tym m.in. erekcję nowego kościoła pw. Pięciu Braci Męczenników i fundację probostwa szpitalnego oraz niezrealizowaną fundację szkolną. W odrębnym rozdziale dowiadujemy się o losach miasta w okresie wojen 1648–1660 (s. 55–61). Międzyrzec jako jedno z koronnych miast na Podlasiu, podobnie jak inne ośrodki miejskie, uległ w tym okresie poważnemu zniszczeniu. Był też świadkiem wielu epizodów, o których autor pisze, ale które można by pominąć, np. koncentracji sił polskich i litewskich na wyprawę moskiewską w 1660 r. Natomiast za trafne należy uznać wyodrębnienie rozdziału poświęconego omówieniu dziejów miasta w II poł. XVII w. *Po zniszczeniach wojennych w drugiej połowie XVII wieku* (s. 63–71). Autor przytacza szereg informacji mówiących o wysiłku w odbudowie miasta ówczesnej dziedziczki Międzyrzeca, Izabeli Opalińskiej, a następnie Stanisława Opalińskiego. Zdaniem recenzenta za zbędny uznać należy epizod związany z Antonim Stanisławem Szczuką (s. 69).

Jeżeli w przypadku dwu poprzednich stuleci można by uznać za słuszne wydzielone w rozwoju miasta kilku okresów, to w odniesieniu do XVIII w. wydaje się to niecelowe. Prezentacji miasta w tym bowiem — co prawda ciekawym — stuleciu autor poświęcił aż pięć rozdziałów. Biorąc pod uwagę fakt, że w 1731 r. miasto wraz z przynależnymi dobrami przeszło w ręce znakomitego rodu ks. Czartoryskich, można by zaproponować zamknięcie tych rozdziałów w pewną całość tytułem. Mimo klęsk elementarnych, które dotknęły miasto w I poł. XVIII w. (m.in. wylewu rzeki — 1743, epidemii bydła, zniszczenia pól przez szarańczę — 1748), w czasach bardzo niespokojnych dla Rzeczypospolitej szlacheckiej — dzięki staraniom najpierw Aleksandra Augusta ks. Czartoryskiego, a następnie Adama Kazimierza ks. Czartoryskiego — Międzyrzec wyrósł na największe miasto w staropolskim woj. podlaskim. Fakt ten można było podkreślić, udokumentować, ale niekoniecznie przez wydzielenie rozdziału pod tym tytułem (s. 95–98). Dużo trudniejszą decyzją byłoby zaniechanie wydzielenia kwestii związanych z insurekcją

kościuszkowską na Podlasiu i rezygnacja z ukazania roli tego miasta w wydarzeniach 1794 r. Autor trafnie poświęcił odrębny rozdział sprawom związanym z powstaniem 1794 r. na Podlasiu (s. 99–104).

Kończąc rozważania o dziejach miasta w czasach staropolskich, autor nie podjął nawet krótkiej próby podsumowania. Wydaje się ono celowe, gdyż dotyczyłoby zamkniętego okresu.

Przeglądając dalszą część opracowania J. Geresza, czytelnik ma okazję poznać dzieje miasta w czasach nowożytnych. Ukazaniu losów Międzyrzecza w okresie zaborów autor poświęca aż siedem kolejnych rozdziałów. W pierwszym, o tytule *Pod zaborem austriackim* (s. 107–116), prezentuje trudny okres dla miasta pod czasowym panowaniem Austriaków. W następnych dwu rozdziałach autor przedstawia dzieje miasta w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (s. 117–134). Udanie uwypuklony został tutaj Międzyrzec Podlaski jako największe miasto nowożytnego województwa podlaskiego, leżące w obwodzie radzyńskim. W dalszej kolejności autor poświęcił odrębny rozdział omówieniu sytuacji miasta w czasie trwania powstania listopadowego 1830/1831 r. (135–147). Przypomniął jednocześnie czytelnikowi, że właśnie tutaj, pod Międzyrzecem Podlaskim, 29 VIII 1831 r. miała miejsce ostatnia zwycięska bitwa Wojska Polskiego. Bitwa, która jedynie na skutek złej, a raczej nieodpowiedzialnej roli gen. H. Ramorino nie przerodziła się w duże zwycięstwo polskie.

W dalszej części wykładu o mieście w czasach nowożytnych odrębny rozdział Autor poświęcił pokazaniu losu Międzyrzecza w okresie międzypowstaniowym 1832–1861 (s. 149–162). Dostarczając czytelnikowi szeregu ciekawych informacji o mieście w tym czasie — m.in. przypominając postać jednego z wybitnych międzyrzeczczan, jakim był matematyk Henryk Niewęgłowski — autor użył szeregu niefortunnych sformułowań. Pierwszy z takich zwrotów brzmi: „Zniszczony wojną kraiak musiał zapłacić wysoką kontrybucję i utrzymywać przez najbliższe dwa lata 100-tysięczną armię okupacyjną” (s. 149). Nawet ówczesni Rosjanie nie mówili, że Królestwo Polskie to „kraiak”, za który w powstaniu listopadowym zginęło lub zostało kontuzjowanych 70 tys. żołnierzy rosyjskich. Kontrybucja o charakterze ukrytym narzucona została dopiero w 1835 r., a stutysięczną armię społeczeństwo polskie utrzymywać miało w praktyce przez cały omawiany okres. Innym sformułowaniem nieudanym, niosącym błędną informację, jest zdanie: „Ponieważ w 1837 r. zlikwidowano województwo podlaskie, Międzyrzec przyłączono do guberni siedleckiej” (s. 152). Istniejące od 1816 r. województwo podlaskie w 1837 r. nie uległo likwidacji, a jedynie — jak wszystkie pozostałe siedem województw Królestwa — przemianowane zostało na gubernię, w tym przypadku na gubernię podlaską. Stan taki trwał do końca 1844 r. Na skutek nowego podziału administracyjnego Królestwa Polskiego, obowiązującego od 1 stycznia 1845 r., gubernię podlaską połączono z gubernią lubelską. Międzyrzec Podlaski w województwie podlaskim, następnie w guberni podlaskiej, a od 1845 r. w guberni lubelskiej nie tylko należał do większych ośrodków miejskich, ale stanowił centrum dóbr międzyrzeczckich ks. Czartoryskich, a od 1844 r. hr. Potockich. Obejmowały one

18 folwarków, 49 wsi o ponad 3100 włókach, a swoją wielkością ustępowały jedynie ordynacji Zamoyskich w Królestwie.

O ile można kwestionować ilość rozdziałów i zbytnią drobiazgowość w prezentacji miasta w I poł. XIX w., to zamknięcie w odrębny rozdział nocy styczniowej 1863 r. należy uznać za wskazane (s. 163–176). Lektura rozdziału o dziejach miasta w latach 1861–1864 dostarcza szeregu ważnych informacji o prowincjonalnym ruchu spiskowym, o udziale mieszkańców miasta w powstańczych próbach opanowania miasta leżącego na strategicznym szlaku drogi brzeskiej. Szkoda, że prawie niczego nie dowiadujemy się o Radzie Miejskiej, powołanej do życia 27 X 1862 r. O ile autor przedstawił dzieje miasta w I poł. XIX w. w kilku rozdziałach, to o istnieniu i funkcjonowaniu Międzyrzecza w drugiej połowie XIX w. napisał jeden rozdział — *W Prywisiłńskim kraju* (s. 177–197). Przytaczając różne zdarzenia z życia miasta, dużo miejsca poświęcił sprawie unickiej, dostarczając czytelnikowi szeregu ciekawych informacji. Nie pominął rozwoju demograficznego miasta i powstania szeregu zakładów. Spowodowało to, że Międzyrzec Podlaski w 1902 r. ustępował jedynie gubernialnym Siedlcom.

Wizerunek miasta w XX w. faktycznie stworzył autor rozdziałem *Międzyrzec w okresie Rewolucji 1905–1907* (s. 199–205). Międzyrzec Podlaski, jako znaczny ośrodek przemysłu i koncentracji klasy robotniczej, był miejscem szeregu strajków i wystąpień. Autor plastycznie oddaje na kartach książki klimat tamtych lat. W podobny sposób pisze o dziejach Międzyrzecza w przededniu wybuchu I wojny światowej w rozdziale *Miasto w latach 1907–1914* z podtytułem *W obliczu groźby wcielenia do cesarstwa rosyjskiego* (s. 207–217). Na tym tle pokazuje zmienną politykę zaborcy z jednej strony, z drugiej zaś mówi o różnych formach aktywności społeczeństwa miasta i okolic. W toku takiego sposobu narracji ginie jednakże portret miasta, jego infrastruktura przemysłowa, mieszkaniowa itp. Także w dwu następnych rozdziałach — pierwszym *Listopad 1918* (s. 227–234) i drugim *Pierwsze lata niepodległości. Wojna 1920 r.* (s. 243–253) — problemy miasta zepchnięte są na drugi plan. Wykład ma jednostronną, polityczną treść. Czytelnik dowiaduje się o wydarzeniach ogólnopolskich, które odbiły się jakimś echem w życiu miasta. Ponadto przyjęte zostało w historiografii, że okres II Rzeczypospolitej stanowi integralną całość. Dyskusyjne wydaje się w tym przypadku wyodrębnienie dwóch podokresów i omawianie dziejów miasta w dwu rozdziałach. W rozdziale, w którym autor ukazuje dzieje miasta w okresie międzywojennym, czytelnik spotyka się z szeregiem nowych informacji. Znajduje też szereg wiadomości zbędnych lub wyolbrzymionych (np. wątek działalności komunistów). Wydarzenia polityczne mieszają się z informacjami gospodarczymi i oświatowo-kulturalnymi, ważnymi w życiu miasta. Czytelnik w efekcie nie otrzymuje uporządkowanego wizerunku Międzyrzecza Podlaskiego w II Rzeczypospolitej.

Swoją próbę monograficznego przedstawienia dziejów miasta autor zamyka trzema dużymi rozdziałami, służącymi omówieniu okresu 1935–1994. W pierwszym — *Lata drugiej wojny światowej 1939–1945* (s. 295–335) — przypomina losy miasta podczas okupacji: najpierw przez wojska sowieckie, a następnie pięcioletniej

przez wojska niemieckie. Obraz miasta ma urozmaicony charakter i przedstawiony został wielowątkowo. Czytelnik dowiadyuje się lub przypomina sobie okropności wojny, terror okupanta, eksterminację ludności żydowskiej. Autor dostarcza też bardzo interesujących informacji o stacjonowaniu latem 1944 r. wojsk węgierskich w Międzyrzeczu oraz o polskim ruchu oporu.

Opisując dzieje miasta w latach 1944–1989, autor uznaje okres ten za jednorodny, dając kontrowersyjny nadtytuł *Pod rządami PRL* (s. 337–372). W kontekście dziejów Międzyrzecza Podlaskiego, miasta o lokalnym jednak charakterze, jest dużą przesadą posługiwanie się kategoriami prawnymi i geopolitycznymi. Polska Rzeczpospolita Ludowa była legalnym państwem z sankcją międzynarodową, a nie jedynie formą sprawowania władzy pod patronatem innego państwa. Ponadto okres 1944–1989 był okresem niejednorodnym i konieczne trzeba tu wydzielić kilka podokresów — np. 1944–1948, 1948–1956 czy 1956–1968. Przyjęcie takiej koncepcji nie tylko stworzyłoby lepszą sposobność do zaprezentowania dziejów miasta po II wojnie światowej, ale pod względem konstrukcyjnym czasy współczesne miasta nie kontrastowałyby ze sposobem wykładu historii Międzyrzecza w czasach staropolskich i nowożytnych. Czytelnik podczas lektury tego rozdziału — jak też ostatniego, zatytułowanego *Dzieje miasta w III Rzeczypospolitej 1989–1994* (s. 373–386) — dowiadyuje się szeregu ciekawych danych o mieście i życiu jego mieszkańców.

Wielka szkoda, że autor, prezentując dzieje miasta na ponad czterystu stronach, nie zamyka ich próbą pogłębionego podsumowania, bilansu miasta o ponad 600-letniej historii. Bogate i ciekawe dzieje Międzyrzecza Podlaskiego, leżącego na strategicznym szlaku wschód–zachód, wymagają takiej próby. Natomiast dołączony w formie aneksu materiał informacyjny o mieście w 1976 r. uznać należy za zbędny, a treść jego powinna być włączona do rozdziału o mieście w latach 1944–1989. Podobnie zestawienie bibliograficzne należy uznać w tej postaci za zbędne wobec informacji zawartych we wstępie do wydawnictwa. Natomiast trafne było posunięcie wydawcy, by zamieścić wykaz źródeł, ilustracji i indeks nazwisk. Zdaniem recenzenta, należałoby też dołączyć indeks miejscowości — przecież opracowanie dotyczy nie tylko dziejów miasta, ale także okolic. Strona techniczna opracowania może budzić kilka drobnych uwag krytycznych, natomiast projekt okładki autorstwa A. Szczerbickiego należy uznać za udany.

Pomimo szeregu uwag krytycznych, odnoszących się tak do konstrukcji pracy, jak i zawartości merytorycznej oraz sposobu wykładu, należy stwierdzić, że otrzymaliśmy nową próbę monograficznego opracowania dziejów Międzyrzecza Podlaskiego. Dopiero w oparciu o to opracowanie można by pokusić się o opracowanie kompendium, czego Recenzent życzy Autorowi.

TOMASZ DEMIDOWICZ